

Breu introducció a la història de Llaurí

Llorenç Rubio Rubio

Capítol 1

L'espai conreat

Per als que vivim a Llaurí o als altres pobles de la Ribera del Xúquer ens resulta difícil pensar amb la gran diferència que hi ha entre el paisatge actual i el que hi havia a la mateixa zona fa no mes 150 anys. L'èxit del tarongerar com a cultiu va ser tan gran que hui en dia ens dona la impressió que no ha existit cap altre tipus de cultiu a la zona que no haja sigut aquest. El mateix ens passa amb l'arròs ja que imaginar-nos una marjal sense aquest conreu ens es pràcticament impossible. La realitat històrica ens demostra, en canvi que aquestos cultius no han estat ni de bon tros els mes importants.

Observant a grans trets el paisatge ens n'adonem que hi ha tres àrees ben definides i amb una gran influència sobre la possibilitat de cultivar sobre elles.

En primer lloc i de sud a nord trobem l'espai muntanyenc que hui en dia també està poblat de tarongerar mercès a les possibilitats de reg. que han ofert les noves tecnologies. Aquest espai muntanyenc en canvi antigament no tenia (amb alguna excepció de la que parlarem) possibilitat de irrigació i per tant fou usat com a past per al ramat i també per a cultivar espècies de secà com les oliveres, garroferals o vinyes.

El segon tipus de paisatge que trobem al nostre terme es la franja que voreja la falda de la muntanya. Aquest està constituït per terres d'aluvió procedents de dipòsits quaternaris que el riu va anar deixant amb les continues riuades que al llarg de la història s'han succeït. Aquesta zona es fàcilment cultivable ja que a la gran fertilitat de les terres al·luvials cal afegir la facilitat amb la que hom trobava aigua per a la irrigació a una profunditat de 7 ó 8 metres degut a l'existència de l'aqüífer.

Finalment trobem l'espai de marjal on es extensiu el cultiu de l'arròs però que cada vegada es mes reduït degut al soterraments que donen pas a camps de tarongers. De tota manera el terme de Llaurí te molt poca porció de marjal i la

major part es la que pertanyia a la zona de Matada a vora riu.

Si analitzen l'espai conreat i la seua evolució històrica observarem que el primer canvi radical que es va produir al nostre territori del que tenim constància es el que ocorregué a la zona de marjal al segle XIV. Les primeres notícies que parlen d'aquesta marjal ens les dona el rei Jaume a la seua Crònica (*Llibre dels fets de Jaume I*, transcripció a cura d'Antoni Ferrando i Josep Escartí, editorial afers. Catarroja 1995) on conta com per anar a socórrer els cavallers que havia enviat a prendre Bairén va tenir que passar en barca la gola de 'estany " de la marjal que ve de Corbera, perquè havia plogut molt i, per les grans pluges que hi havia hagut, eixia molta aigua pel grau de l'estany" En aquest moment la marjal era un lloc inculte i desaprofitat ja que els camperols musulmans no plantaven l'arròs en els aiguamolls litorals sinó que era a les zones inundables de Xàtiva i Alzira on es cultivava aquesta planta. Però la "polderització" de la marjal a principis del segle XIV amb la construcció de sèquies de drenatge i reg. va obrir un gran espai per al cultiu del arròs.

Pot ser que la inexistència d'assentaments cristians (exceptuant Fortaleny) a la ribera sud del Xúquer estiguera influïda per la presència de la marjal ja que el perill de malalties com el paludisme era un impediment per als assentaments de nouvinguts cristians, es possible que la societat morisca es mantinguera fins a la seua expulsió per aquesta raó. fins i tot quan Cavanilles visita la zona a finals del segle XVIII ens descriu com "apenas quedan en Llaurí nueve familias de las antiguas, y en Favareta (sic) se renuevan como en una plaza sitiada de enemigos. Las rebeldes tercianas talan los vivientes, y los que evitan la muerte viven enfermizos" (DD.AA.. *Les observacions de Cavanilles dos-cents anys després* vol. II. Fundació Bancaixa. València 1995). Altre testimoni de les grans mortaldats que provocaven les pandèmies el trobem al document d'arrendament de la baronia de l'any 1603 on s'inclou un capítol exclusivament dedicat a la possibilitat de mort col·lectiva dels caps de casa. "*Ítem, ab pacte i condició que, totstemps, i per quant, lo que Deu no plàcia en dita Baronia de Llaurí se moriràn set caps de casa, en un dia de peste, o altre mal contagiós, se haja de rescendir i reste rescendit lo present arrendament, i no de altra manera.*" (GINER, F. Capítols...)

L'inici de la dessecació de la marjal la situen alguns autors (Furió, A: *Història del País Valencià*. València 1995) a finals del segle XIII regnant Jaume II, monarca que va posar un gran empeny en repoblar aquestes zones. Els motius per els que la marjal es mantingué sense transformar-se fins aquest moment poden tindre diverses explicacions que van des de les merament tecnològiques, per la dificultat que suposa construir sèquies de dessecació en

zones d'aiguamolls, com polítiques ja que per als habitants d'Alzira era important que el Xúquer fora navegable i per tant no podia existir cap assut que dificultava aquesta navegació, amb la qual cosa es s'impedia també la irrigació posterior dels camps bonificats.

Observant, però el parcel·lari i la disposició de les partides ens adonarem que al terme de Llauri li corresponen molt poques zones de marjal, únicament la zona de Matada tenia una gran àrea per al cultiu de arròs. Diverses explicacions s'han buscat al llarg del temps, la mes comuna entre la gent major era la de que com a Llaurí sols li corresponien aigües sobrants de la sèquia, els llauradors cediren voluntàriament el terreny per a que els de Corbera no tallaren mai l'aigua. Res mes lluny de la realitat, doncs pensem que la curiosa disposició del terme te el seu origen en la venda de les alqueries que va realitzar el Magnànim. Així, les primeres alqueries disgregades del terme de la Vila i Honor foren les de Llaurí i Beniboquer tal i com consta en escriptura datada el 4 de novembre de 1437 a Gaeta (Sicília) : "*Nos Alfonsus Dei Gratia Rex Aragonum, Sicilia... vendidisca vobis dilecto nostro Jacobo de Romaní militi habitatori civitatis Valentia, et vestris, et quibus volueristio perpetuo, pretio videlicet quadrigentorum ducatorum auri quos a vobis habuimus, et recipimus; omnem jurisdictionem criminalem, et totum illud merum et mixtum imperium, et illorum excersitium qua nos habemus et habere debemus ...et supper locis vestris de Llaurí, et de Beniboquer, que sita sunt intra terminos generalles Castri et baronia de Corbaria; videlicet supper sarracenis...*" (A.R.V. Secc. Escribanias de càmara exp. 47 any 1728. Copia notarial de l'original per a un plet) Aleshores pensem que en aquest moment la venda dels dos termes afectava solament al terror que cultivaven els habitants (sarraïns, tal i com mostra el document) de les dos alqueries esmentades i que abastaria, segons es desprèn del plet que mantingué la Vila i Honor de Corbera contra el senyor de Llaurí, en aquell moment el comte de Sellent, des de la muntanya fins a la sèquia nova o de Llaurí que es la que delimita actualment el terme. La marjal, aleshores, seguiria pertanyent tota a la Vila i Honor almenys fins que l'any 1514 Ferran el Catòlic vengué l'alqueria de Matada a Jeroni de Vich, ambaixador del rei a Roma, amb la qual cosa passaren a incloure's dins del terme de la baronia de Llaurí les terres de Matada, que sí tenien una part de marjal. Prova d'açò es que el 1603 en les disposicions per a l'arrendament de la baronia s'inclou un capítol que diu : "*ab pacto i condició que les terres d'arrossos que estan en lo dit terme de Matada, se han de partir de esta manera, ço es, que cada vassall de Llaurí, Beniomer i Beniboquer, se hagen de donar, l'any que's sembrarà Nacla o los Montaners, a raó de tres fanecades; i a cada vassall dels que paguen peita en Matada, a raó de cinc fanecades. I l'any que`s faran les dites partides juntes, se hagen de donar a raó de cinc fanecades; i a cada un dels vassalls que paguen peita en matada, se*

hagen de donar a raó de set fanecades" (GINER PEREPEREZ, F.: *Capitols per a l'arrendament de l'aljama de Llaurí*. pp. 320-326 Primer congreso de Historia del País Valenciano. vol. III Universitat de València) . Per tant podem afirmar que l'origen de la curiosa disposició de les terres del terme està clarament influenciat en la forma en la que es va anar constituint (per vendes separades) la propietat que després es vincularia i esdevindria el terme de Llaurí.

En el mateix document d'arrendament s'estableix un torn rotatori de guaret per a les diferents partides, així veiem com cada any seria plantada una partida i quan els de Riola plantaren les dos partides juntes també ho farien els de Llaurí. *"Ítem, Abu pacte i condició que se hagin de sembrar cascun any una partida, i l'any parés següent l'altra partida, de manera que cascun any hagin de fer sa partida; quant los de Riola faran les dos partides, també les hagin de fer los de les baronies, les dos juntes"*. Aquest sistema garantiria la fertilitat de la terra a mes de estalviar aigua en una època en la que no hi havia els pantans que fem servir hui en dia per abastir el reg.

Curiós resulta també a ulls de els llauradors de hui el tractament que es donava a la palla de l'arròs ja que sembla una tradició ancestral la cremà que tots els setembres ens castiga, omplint de fum el País, aquesta palla no solament no es cremava sinó que a mes suposava un article de gran valor i al que fins i tot es dedicava un capítol als documents d'arrendament com es el cas de l'arrendament de 1603 *" Ítem ab pacte i condició que en lo present arrendament no s'hi entenga la palla del lloc de Llaurí , com aquella reste per lo Senyor, declarant que la palla dels llocs de Beniomer i Beniboquer i Matada reste per lo arrendador.* (GINER, F.Capitols...) Aquesta disposició sobre la palla suposaria anys després diversos plets entre els llauradors de Llaurí i el Senyor de la baronia.

En quan a la llavor de l'arròs, aquesta també era proporcionada per l'arrendador de les rendes i era posada a disposició dels vassalls per a sembrar en funció de la terra assignada a cadascun d'ells. Control estricte tenia també el blanquejat de l'arròs que es feia al molí de Matada.

La franja del peu de la muntanya seria la que degué utilitzar-se com a zona de conreus irrigats ja que la facilitat per extraure aigua de l'aqüífer es molta i no cap dubte que els habitants de les tres alqueries (Llaurí, Beniomer i Beniboquer) feren us d'aquesta possibilitat des de molt prompte. El gran nombre de sènies de les que encara hui podem trobar les restes i fins i tot algunes reconvertides en pous, ens parla de la gran facilitat amb la que hom trobava aigua a la zona a poc que s'excavara un pou de set o huit metres. Aquestes sènies irrigarien petits espais conreats de terra d'horta o fruiters. Cal dir que

desconeguem els cultius que els habitants musulmans plantarien a la zona abans de la conquesta però els testimonis de la zona de l'horta de València ens parlen de cultius hortícoles com les faves i altres que serien substituïts per altres de tipus cerealístic que eren més rendibles per als feudals per la seua facilitat per a ser emmagatzemats i controlats. Els cultius que s'anomenen als documents d'arrendament al 1603 son el forment i ordi, els olivars, les vinyes i les moreres però aquesta data ja es bastant tardana i per tant no podem fer cap teoria que no siga la de la possible continuïtat de cultius anomenats mediterranis a la zona.

Per últim cal assenyalar a la zona muntanyenca com a zona de pastura del bestiar així com a possible zona de conreus de secà a les mallades que encara hui en dia es veuen a les muntanyes.

Dins de l'àrea de la muntanya solament haurem de fer dos excepcions ja que hem de parlar de l'existència de dos possibles zones de conreu irrigat mitjançant un sistema que era molt usat per part de els musulmans i que pot ser caigut en desús després de la conquesta cristiana ja que no hem trobat fins ara cap al·lusió en cap document notarial ni de cap altre tipus. Ens referim a les restes conegudes com El Safarejot i també a les fonts del barranc de Canet i Sant Sofí. Pel que fa al Safarejot hem de dir que aquest es troba desaparegut totalment a l'actualitat degut a les transformacions agràries d'aquest segle que han convertit en camps de tarongers la major part del terme incloent restes arqueològiques. Llavors, no podem analitzar tampoc en el cas del safarejot cap testimoni real conservat i ens haurem de conformar amb els testimonis que ens puguen aportar les narracions de l'època així com les fonts orals de que comptem. Una valuosa aportació per a fer-nos la idea de com era aquest safarejot ens la dona el pare Burguera en al seua historia de sueca y sus alrededores (BURGUERA Y SERRANO, Amado : Historia fundamental documentada de sueca y sus alrededores. Imprenta de antonio lopez Sueca 1922) on ens descriu com era en el primer terç del segle : "*alberca o safarechot de Llaurí "... a un kilometro poco mas o menos de Llaurí, en dirección a Favareta, faldeando la montanya del Abuelo y en la propiedad del señor Gregorio Viel, de Sueca, se destacan del pedregoso suelo unos paredones en forma de cuadrilatero, de 23 metros de lado, altura mayor de 2,00 metros y espesor de 1,00 íd., con firmísimo suelo de hormigón de cal, canto y cascote de alfarería..."* " *El muro de mamposteria, en su exterior de 0'50 metros y de hormigón primitivo en su interior, tambien de 0'50 metros, pues para formarlo empleóse, por todo cajón, cañizo grueso, debe remontarse a la primitiva época arabe en España, quizá no baje del mismo siglo VIII. Hase encontrado la tubería, asimismo, de alfarería de 0'18 metros de diametro, que de la alberca mencionada conducia a Llaurí y de aquella a la fuente de la partida de san Sofí; todo lo cual da a*

entender que durante la dominación musulme, contaba Llauri con mucho vecindario..." pel que podem observar el tamany de l'obra era bastant important. El pare Burguera i molts altres lletraferits de principis de segle no dubtaven en afirmar que aquesta construcció era una mena de dipòsit d'aigua potable per a Llaurí i la inclouen dins una xarxa que abastaria la vila de Llauri d'aigua a l'estil del que es fa a l'actualitat. El problema es que no solament hem de fer cas de les aparences de les coses i tampoc podem analitzar la història en funció de la semblança amb el mode de vida actual. Seguint amb la descripció de les restes arqueològiques que el pare Burguera fa en el seu llibre hem rescatat una que pel seu interès i originalitat hem reproduït completa

"Nuestras excursiones: A Llaurí. Descubrimiento arqueológico: Horno de un tejar árabe. Nuestro distinguido amigo y experto abogado, don julio Llopis y Llombart, amante de las gestas patrias y actual alcalde de Llaurí, hablónos de una gran piedra. notablemente agujereada y empotrada en el monte Blanco (sierra corberina), cien metros por debajo del Cavall Bernat, junto a la fuente de San Sofí que, hace poco, con motivo de la construcción de un horno local, fué descubierta; y manifestó- nos vehementes deseos de que practicásemos una excursión para examinarla, a fin de notar su resultado.

En efecto; el 31 de Octubre de 1922, en el carruaje del señor , Simón Beltrán y acompañado del señor Ricardo Carrasquer, aficionado a estos culturales trabajos, ambos parientes y amigo de buena mañana nos encaminamos hacia la fuente de San 5 fí; y, una vez abandonada la cómoda carretera Sueca-Llaurí-Fabareta, nos internamos en el monte, siguiendo otra carretera vecinal que al barranco de Canet conduce. En la mitad de este camino tuvimos que apearnos y andar media hora en el caballo del P. S. Francisco hasta la amplia casona del citado barranco, entre espesos pinos, corpulentos algarrobos, jóvenes almendros y coquetones albaricoqueros emplazada. Aquí se hace ya difícil la empinada cuesta, pues no hay camino ni vereda: solo una mala senda interceptada por gradas de piedras y cubierta de lentiscos, abrojos y monte bajo permite el paso al viajero que debe ir bien calzado y pertrechado de sólido báculo para no herirse.

Comenzamos nuestra penosa ascensión por ese tortuoso sendero, algunas veces cortado, en dirección hacia el mediodía, a buscar el «Cavall Bernat- que, luego de una hora de pesado viaje, con varias paradas, y aspirando el resinoso ambiente de los pinares, con la húmeda brisa marina de Cullera mezclado, llegamos a la fuente de San Sofí, en un gracioso rincón de la empinada falda escondida, donde nos esperaban el mentado señor Llopis, don Luis Llinares, hacendado de Llaurí, el párroco de este lugar y otros, labriegos que la clásica paella valenciana preparando estaban.

. Luego que hubimos por unos momentos descansado, fuimos a observar los vestigios arqueológicos por los que nuestra excursión emprendimos; y, como solo rastros de los mismos se percibían, pedimos a unos huérfanos, que allí se hallaban, azadón, pico y espuerta para desenterrar lo que digno de estudio parecía. El señor Carrasquer actuó de infatigable obrero; y cuando ya estaba lo suficientemente descubierto, pudimos apreciar una superficie plana de ladrillo cocido, con argamasa unido, de dos metros en cuadro por cuarenta centímetros de espesor, contando la bóveda de rosca que la sustenta. Este bloque exhibe veinticinco Orificios completamente redondos (que en esto estriba la originalidad y singularidad de este horno, que le da el carácter tan primitivos de 0'10 metros de diámetro, que lo perforan de arriba abajo, los cuales están colocados matemáticamente y ,separados los unos de los otros por cuarenta centímetros de distancia; el cual bloque, además, sustenta alrededor una pared de adobe revestida de mortero, ignorando qué altura podría alcanzar, porque hállase destruida por los incesantes arrastres de arenas y piedras.

Por delante del bloque, y a ras del mismo, hacia el noroeste, hállase en dirección abajo, un cuerpo solidísimo de obra abovedada, de 1 x 1 metros también de ladrillo, que comunica con la parte inferior del bloque. Esto es lo que pudimos apreciar, Más, ¿que es todo ello?

No cabe duda que estábamos presenciando un notable horno de cocer ladrillo, tejas y demás objetos de alfarería, el cual horno debió formar parte de un tejear anejo para el que se debió utilizar el agua de la fuente de San Sofí. En efecto; este horno, tal como lo hemos encontrado, pertenece a la categoría de los llamados paralelepípedos o de sección rectangular, y de la clase de los intermitentes abiertos, con su caldera, rejilla, cocedera y almadraba. La caldera es el espacio cerrado que se ve debajo del bloque o rejilla, y a la que se llega por el fogón o cocedera, y a esta por la almadraba, excavación en fuerte pendiente que parte del suelo y llega hasta la boca del horno. Esto último es lo que se halla cubierto por los arrastres de arenas y piedras, pero que se -rastrea aún.

Y como el horno responde a un tejear el cual consta: a) de almacén para la leña; b) lugares reservados cubiertos y descubiertos para los rejales de obra cocida; e) vivienda para los rejales; d) pilas para amasar; e) y agua para las operaciones del amasado, llegamos al completo convencimiento de que en la ex-planada que todavía se observa por debajo de los vestigios del horno, y en el espacio comprendido entre éste y la fuente de San Sofí estaban emplazadas las demás pertenencias del tejear, particularmente la casa de los tejeros, que debió situarse en el mismo lugar que ocupa hoy la casa vecina a la fuente, sobre cuyos antiguos cimientos está edificada la actual, alimentadas todas por el agua salutífera de San Sofí, que tan justos encomios lleva.

Ahora confirmamos aún más cuanto dijimos en las páginas 202 y 203 de esta Historia, aun antes de haber podido observar el horno de que tratarnos; y,

deduciendo lógicamente, añadimos que, en el tejár estudiado, debióse construir el largo acueducto de tierra cocida que de la fuente de San Sofí bajaba a alimentar el safarehot (alberca grande) y seguía de éste a Llaurí para surtir de agua a la población, como también los demás objetos alfaréricos del Laurin árabe; y esto lo deducimos por la semejanza y hasta identidad, tanto en el fondo (material rojo que abunda cerca del tejár dicho), como en la forma, de los materiales de construcción del safarehot y restantes utensilios de loza antigua, cuyos vestigios allí quedan los del horno estudiado. Pudiendo rastrear, finalmente, que este pertenecía a un tejár árabe que elaboraba materiales de construcción, y que por sus dimensiones, como por los del safarehot llegamos a la conclusión que Llaurí, población para cuyo servicio se utilizaba el tejár y el agua mencionados, debió contar con un vecindario. En una palabra: que los pueblos tan fácilmente no mueren; y que Laurin árabe fue resurrección de Lauro, como Sucra árabe lo fue de Sucro inmediato a aquel.

Terminado nuestro entretenido estudio, y anotados sus por menores, esperábamos ya la suculenta paella que fraternal y alegremente comimos, después de la cual conversamos amistosamente; y, poco a poco experimentando a la inversa las mismas placenteras impresiones que a la ida, bajamos la peligrosa cuesta de la montaña hasta llegar a la casona del barranco de Canet. Aquí descansamos un tanto, tomamos el carruaje del señor Llinares que nos condujo a Llaurí, del cual nos trasladamos al del señor Beltrán que nos llevó a Sueca. fue una excursión de impresiones gratas y provechosas.

El testimoni de el pare Burguera es de una gran importància ja que aquestes dos construccions estan hui en dia desaparegudes. Per tant, i basant-nos en la descripció que realitza el Pare Burguera haurem de plantejar-nos la utilitat que tindria en realitat el safarejot.

Tots els autors que han escrit sobre el tema coincideixen en assenyalar que la construcció del safarejot estava en funció de una xarxa d'aigua potable per abastir el poble de Llaurí. Lambert Antoni de Corbera inclòs pensa que el safarejot es la prova evident de la romanitat de Llaurí, ja que aquesta construcció segons ell fou el diposit d'aigua de la Laurona romana i que posteriorment va ser remodelat pels àrabs. Aquesta interpretació clàssica no deixa de ser bastant dubtosa, encara que no es pot descartar l'ús de la font de Sant Sofrí com a aigua per consum humà, ja que es de veres que fins este segle l'aigua de Sant Sofí era conduïda fins una font que hi havia en el carrer que ha pres el nom de la mateixa. Però seria necessari un dipòsit tan gran per abastir una font (el que si descartarem serà al existència de xarxa d'aigua potable a l'època). Fent una comparació amb el dipòsit que abastia Cullera fins fa ben poc de temps ens adonem que el safarejot tindria una capacitat dos o tres voltes mes gran. Per tant, estaríem parlant d'un dipòsit per una gran població la qual

cosa ha sigut utilitzat pels historiadors anomenats abans per a identificar a Llaurí amb una població romana o musulmana de gran importància. Però si hem descartat al identificació entre Llaurí i la Lauro romana, no hi ha restes arqueològiques ni hi ha testimonis escrits que ens parlen de l'existència de cap mena de ciutat àrab important quina es la interpretació que podem donar a l'existència del safarejot, es possible que fora una construcció per a reg? Pensem que si però tampoc descartarem qualsevol altre us.

El conjunt hidràulic de que consta el sistema descrit pel pare Burguera esta format per una perforació de la qual es pren l'aigua, una llarga canalització de mes d'un quilòmetre formada per teules i finalment un safareig on s'acumulava l'aigua. Es, per tant , un sistema complex i que implicaria un esforç bastant gran en la seua construcció. Solament el fet de construir un forn de teules al costat de la font de Sant Sofí ja seria una empresa difícil i costosa. Si a mes afegim el fet de realitzar una canalització des d'allí calcular les pendents i controlar el manteniment de l'obra ens adonarem que es molt d'esforç per a un objectiu poc vistós. Si a tot açò afegim que a Llaurí en qualsevol casa tenien la possibilitat de fer pous d'aigua solament excavant 4 ó 5 metres (hui en dia encara hi ha cases al poble que tenen el seu pou particular) es complica mes la interpretació d'aquesta obra. Per tant podem afegir noves explicacions a l'existència d'aquest conjunt d'enginyeria hidràulica.

En primer lloc trobem una gran semblança entre aquesta obra i moltes altres que han sigut conservades fins l'actualitat en diversos llocs de la geografia andalusina i que també consten d'una captació d'aigua subterrània (qanat), una canalització i un gran safareig. Aquest sistema era típic de les àrees musulmanes i per tant no hi ha mes problema en identificar l'obra com a típica del període musulmà. Un altre tema serà la interpretació de l'ús que d'aquest conjunt es feia . evidentment el primer us que ens ve al cap es el consum humà tal i com ens explicaven els historiadors antics però també podríem raonablement pensar que aquesta aigua podria regar un perímetre d'horta tan típica en la societat anterior a la conquesta.